

KISEBBSÉGPOLITIKA ÉS TÁRSADALOMSZERVEZÉS

Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai

Szerk. A. Sajti Enikő

Fórum, Újvidék 2016. 970 oldal

Várady Imre születésének és halálának évei a délvidéki magyarság újabb kori történetének nagyon fontos közel egy évszázadát foglalják keretbe. Olyan fordulatokban bővelkedő korszakot határolnak, amelynek első fél évszázada a Délvidék magyarsága számára is a prosperitást jelentette, amit a megmaradásért folytatott küzdelem évtizedei követtek. Az anyaországhoz történő visszatérés néhány évnyi mámorát a rettegés hónapjai követték, amit a beletörődés, valamint a szocialista berendezkedésű délszláv államba és a többségi társadalomba történő minél simább beilleszkedés időszaka zárt.

Várady Imre hosszú élete során politikai eszmélésétől jószérivel utolsó leheletéig – ha nem is azonos intenzitással – cselekvő részese volt a délvidéki magyarság fentebb vázolt mozgalmasság és fordulatokban gazdag életének. Ügyvédként, majd előbb magyarországi, később jugoszláviai országgyűlési képviselőként, később egyedüli magyar szenátorként nemcsak szűkebb pátriája, a Bánát magyarságának, de a teljes délvidéki magyar kisebbségi közösségnek meghatározó alakja volt. Jelentőségét politikai aktivitásán túlmenően az adja (a történész szakma művelői számára mindenképpen), hogy e hallatlanul gazdag életút döntő részét dokumentálta, s a különböző beadványok, kérelmek, peres ügyekkel kapcsolatos iratai mellett a korszak más délvidéki magyar vezető személyiségeivel folytatott levelezése is fennmaradt. Az unoka, Várady Tibor, aki jogászként és egyetemi tanárként alkotott maradandót, de mellette a rövid életű Panić-kormány igazságügyi minisztereként a politikába is belekóstolt, majd 2001 és 2008 között a Hágai Állandó Választott Bíróság előtt képviselte Szerbiát, néhány éve elérkezettnek látta az időt, hogy e rendkívüli érték fennmaradásának a lehető legbiztosabb módját válassza. Szakértő kezébe helyezte a családi magánirat-gyűjteményt, hogy abból több szempontú megközelítés után kerek válogatás szülessen, és közkinccsá váljon a családi levéltárban őrzött érték. Az elgondolást csak dicsérni lehet. A kiválasztott szakértő személyénél nem is találhatott volna alkalmasabbat, hisz Sajti Enikő a délvidéki magyarság 20. századi történetének legavatottabb kutatója és ismerője. Az eredmény egy vasos kötet lett, amely igazodási pontként szolgálhat a Délvidékkel kapcsolatos további kutatások számára. A több ezer oldalt kitevő hagyatékból közel ezerdalas válogatás született, és összesen 351 dokumentum kapott helyet a kötetben. A legelső 1893-as, míg az utolsó 1949-es keltezésű. A válogatás egyik célja az volt, hogy a közölt források hűen tükrözzék Várady Imre közéleti, politikusi tevékenységét, annak színtereit és módját, bemutatva ezáltal a délvidéki magyar kisebbségpolitika lehetőségeit és korlátait. A másik vállalt szempont az volt, hogy minél teljesebb betekintést nyújtson Várady szerzteágazó levelezésébe. Ezáltal kirajzolódik Várady Imre kiterjedt kapcsolatrendszere, és egyúttal a kisebbségi lét mindennapjaiba is betekintheünk. A kötet mindkét fontos célkitűzést sikerrel valósította meg.

Az iratok jelentős részét képezi Várady levelezése a vezető délvidéki magyar politikusokkal, amely bepillantást enged a délvidéki magyar kisebbség politikai küzdelmeinek eddig ismeretlen, vagy csak sejtett részleteibe. Itt kell megjegyezni, hogy számos olyan fontos és értékes levél is található a válogatásban, amelyet nem Várady írt vagy hozzá írtak, hanem a magyar kisebbségi elit tagjai közötti levélváltás másolatai (40., 41. dokumentum). Szép számmal kerültek a kötetbe párthatározatok, helyi szervezeteknek küldött utasítások is. Ezek az iratok új megvilágításba helyeznek ismert tényeket, pártpolitikai küzdelmeket, belső vitákat, és a kisebbségi magyar elit szempontjából közelítenek a kisebbségi lét fontos – a többség szemszögéből nézve olykor sokadrangú – kérdéseire, egyidejűleg felvillantva azt is,

hogy a délvidéki magyar vezetők miként vélekedtek saját társadalmuk megszervezéséről, az anyaországhoz és az új államhoz való viszonyukról, ideológiai áramlatokról és az új izmusok (mint kommunizmus, nemzetiszocializmus) kihívásairól. Legalább ilyen fontos azonban az iratoknak az a másik nagy csoportja, amelybe az ügyvédhez, a magyarság képviselőjéhez írt magánlevelek, illetve a többnyire Várady nevével jegyzett helyi és országos hatóságokhoz írt panaszbeadványok, kérvények tartoznak. Ezeket keresztül nyerhetünk ugyanis betekintést a kisebbségi lét hétköznapijaiba. E dokumentumcsoportba tartozó iratok legnagyobb értékét talán az adja – miként az iratokat válogató és szerkesztő Sajti Enikő a kötet bevezető tanulmányában írja is –, hogy nem a nagypolitika mára jórészt már feldolgozott nézőpontjából, hanem „a cselekvő, részt vevő ember(ek) szemszögéből láttatják e kisebbségi helyzetbe került több mint félmillió magyar közösség sorsát” (8.).

A dokumentumok hosszú sorát hűgának 1893 januárjában keltezett hozzá írt levele nyitja, s Várady Imrének a második világháború után Magyarországra menekült Zupán Emilné Sahu Malvinhoz 1949. március 17-én írt levele zárja. Az öt nagy kronológiai egységbe rendezett iratok sűrűsége korszakonként eltérő. 13 dokumentum származik az Osztrák–Magyar Monarchia korszakából, 52 pedig az első világháború utáni évtizedből. A legtöbb irat, szám szerint 204 azonban a királyi diktatúra bevezetése utáni időszakból került be, amit két racionális ok is indokol: egyrészt ez volt Várady Imre kisebbségpolitikai tevékenységének legaktívabb szakasza, másrészt ez a hagyatéék leggazdagabb része. További 47 irat datálódik a második világháború és a Bánát német megszállásának idejéből, míg a titói Jugoszlávia korszakából 31 dokumentum kapott helyet a kötetben.

A három és félszázból lehetetlen kiragadni egy-egy „legfontosabb” dokumentumot, mert elsősorban az olvasó/kutató érdeklődése az, ami meghatározza egy irat értékét, érdekességét. A délvidéki magyar pártélet története iránt érdeklődők éppúgy találhatnak számukra fontosakat (49., 181. dokumentumok), mint a társadalomszervezés problematikájában elmerülő kutatók (139., 175. dokumentumok). A magyar kultúra- és sajtószervezés viszontagságos történetének részleteibe is számos anyag kínál betekintést (73., 106., 127. dokumentumok), de a második világháború utáni korszak vészterhes hónapjainak történetében elmélyülni kívánó olvasó is találhat érdekes adalékokat. Szenzációra ne számíton, mert ez utóbbi iratok hangvétele – aligha véletlenül – rendkívül visszafogott. Mindössze egy dokumentumban van konkrét említés a magyarok elleni erőszakról, hat muzslyai férfi agyonveréséről (326. dokumentum), illetve egy helyen, a becskereki Népfelszabadító Bizottság előtt 1944. október 9-én tartandó beszéde tervezetéhez írt utolsó mondatával utal Várady általánosságban arra, hogy a hatalomátvétel bizony súlyos áldozatokkal járt a magyarság vonatkozásában. Tervezett beszédében Várady az új rezsím hatalomátvételének rendezett és vérontásmentes voltáért kívánt köszönetet mondani, ám talán pont a tervezet elkészültével egy időben kapott információ tette idejét múlttá szándékát, amit az irat aljára odaírt egyetlen mondattal jelzett is a maga és az utókor részére: „Közben történt vérengzések miatt tárgyalanná vált” (320. dokumentum).

A kötetet terjedelmes bevezető tanulmány vezeti fel, az iratok és a hozzájuk tartozó bőséges jegyzetapparátus rengetegében (1702 lábjegyzet) pedig földrajzínév-mutató és névmutató segíti a tájékozódást. Ezt a segítséget talán lehetett volna tovább fokozni a dokumentumok annotált tartalomjegyzékével. Főlöles és kissé zavaró is ugyanakkor az a szerkesztéstechnikai megoldás, hogy a kötetben előforduló személyek első megjelenésükkor kapott magyarázó lábjegyzetere (majdnem) valamennyi felbukkanásuk alkalmával hivatkoznak, ez Streliczky Dénes esetében például azt jelenti, hogy több tucatszor utalja az olvasót a 173. lábjegyzethez.

Amennyiben elvonalkoztatunk a magas szakmai színvonalat képviselő kiadványban hozzáférhetővé vált dokumentumok regionális és a magyar kisebbségtörténet szempontjából vitán felül álló jelentőségétől, a kötet fontosságát az is alátámasztja, hogy helyére kerültek Várady Imre személyes életpályájának hiányzó mozaikkockái is. Így – kiegészítve a korábban

már kiadott 1910-ig, illetve 1943-tól vezetett naplóit – teljessé vált a délvidéki magyar közösség első számú vezetőjének élettörténete, amennyire azt leginkább közvetett úton rekonstruálni lehet. Aligha lehet kétsége bárkinek, aki végigolvasta a magán- és hivatalos levelezés, a különböző feljegyzések, beszédek és tervezetek sok száz oldalát, hogy a dokumentumokon keresztül nemcsak a délvidéki magyar közösség küzdelmes története elevenedik meg, de betekintést nyerünk egy nagyformátumú politikai életébe, hivatása és közössége szolgálatának dokumentumaiba is. Egy olyan ízig-vérig bánáti magyar politikuséba, akinek emberi és erkölcsi tartása megkérdőjelezhetetlen, s aki a harmincas évek második felétől a második világháború utáni időszakig szűkebb pátriáján messze túlnyúlva meghatározó alakja volt az egész jugoszláviai magyarságnak.

A kötet, amely nem hiányozhat a Délvidék 20. századi története iránt érdeklődők könyvespolcáról, további kutatások kiindulópontjaként szolgálhat. Ezt elősegítené, ha valamely közgyűjtemény részeként a Várady-iratok egésze hozzáférhetővé válna a kutatók számára.

Hornyák Árpád

NAPLÓ ÉS TÖRTÉNELEM

Szerk. Pritz Pál

Nemzetközi Magyarástudományi Társaság, Bp. 2018. 244 oldal

Napjaink erőteljes prezentizmusa nem újság. Működtetői és hasznélvezői hajlamosak a közösségi múltismereti és -emlékezeti gyakorlatokat az aktualitások elsőbbségi nézőpontjainak alárendelni, másképp mondva: a jelen törekszik magát historizálni. Ezzel csak növeli „a múlttól szóló nagy hangzavart”, melynek régi-új fellendülést mutató összetevői a narratív kútfők magántörténelmei is. Ezek közül a *történelmi tényekre váltható forrásérték* szempontjából rendszerint többre becsült *naplókat* tette vizsgálat tárgyává a Pécsen rendezett VIII. Hungarológiai Kongresszus 2016-ban. Az itt elhangzott előadások tanulmányzövegei jelentek meg a *Napló és történelem* című kötetben önálló kiadásban. A Gergely Jenő emlékének ajánlott kötet politikai és irodalmi személyiségek feljegyzéseit helyezte a 20. század közepső évtizedeire vonatkozó térségi történelem tudós mérlegére.

A kivitelezést – Mann Jolán, Marchut Réka és Sipos Balázs segítségével – Pritz Pál fogta össze. Jelzésértékű szerkesztési megoldással Pritz a kiadványban szereplő alanyokat és a rólu író szerzőket – fényképesen is – párban tüntette fel. Arcot kapó kettősökben ez részint a szubjektivitás tükrö: a forrásmű-választások olykor alighanem *egyéni rokonszenvek* kifejezői, egészében véve mégis a *tanulmányozói vonzalmak* domináltak. Az utóbbi garanciális körülmény folytán a naplóírókról *emberileg* is érthetőbb portrék születhettek, elemző zövegeik pedig indirekt könyvajánlóként is olvashatók.

A kötet bevezetéseként deklarált szakmai elvárásnak – „a naplót kortörténeti dokumentumként olvasó történész avatott kézzel szálazza szét az eltérő rétegeket” – megfelelően az írások erejükhöz mérten derekasan számba veszik a naplókészítés külső-belső körülményeit, köztük az öngazolás vagy öncenzúrázás feltehető helyzeteit. A fontos *Lejeune*-i referencia többször visszaköszön, és a vizsgálatokban bebizonyosodik: a naplóleírás lehet *valósággtükröző* vagy *valósággtorzító*, sőt akár a kettő egyszerre is. Ráadásul nem kizárólag az utólag merengő vagy elgondolkodó típusú bejegyzéseket lehet tetten érni kiszínezésen vagy tárgyi tévesztésen, hanem a szikár napi eseményleírásokat is. Kivált, amikor szerzőik naplójukat önálló irodalmi műfajnak tekintik. A műfaj zövegei ezért sosem *tényírások*, és mégis megkerülhetetlen *valóságdokumentumok*.